

AZ ERKÖLCSI SZABÁLYOK SZOCIOLÓGIAI MEGVILÁGÍTÁSBAN.*)

A egyoldalú individualizmus az erkölcsi szabályokat úgy fogja fel, mint szubjektív természetű egyéni ítéleteket, melyeknek kialakulásában a társadalmi közösségnek legfeljebb csak valamelyes része van. Alig keli hangsúlyoznunk, hogy a mai erkölcsi anarchiáért és bizonytalanságért ez a felfogás is sok tekintetben felelős, mert szükségképen szkepticizmusra vezetett. Természetes, hogy ha minden erkölcsi ítélet szubjektív, és tisztán a gondolkodó és cselekvő alany neveltetése, izlése és individuális karaktere a döntő abban, hogy mit tartson jónak, szépnek, bűnnek, erénynek, stb., akkor mindenre kötelező erkölcsi szabályok voltaképpen nem is léteznek. Ezt a felfogást Eduard *Westermarck*, a nagynevű finn kutató is vallja.²⁾ Az erkölcsi értékfogalmak fejlődéséről szóló nagy művében ép azt igazolja, hogy ezek a fogalmak koronkint iramodon változnak és hogy nem mutatnak semmiféle állandóságot.

Az erkölcsi ítéletek változnak korok és társadalmak szerint, ezt igazolja minden tapasztalat. De változnak ugyanabban az időben a társadalmak műveltségének foka szerint is, sőt ugyanabban a társadalomban eltéréseket mutatnak osztályok, társadalmi rétegek, csoportok szerint. Nem is kell túlságosan belemélyednünk az erkölcstörténet tanulmányozásába, hogy megállapíthassuk, milyen átalakuláson ment keresztül a reformáció kora óta az emberi élet értéke. Az ó-kor nem is ismerte a mai értelemben vett személyes szabadságot; az egyén testestül-lelkestül a társadalmi közösségé volt és személyes érdekeit, vagyonát, életét habozás nélkül fel kellett áldoznia a közért. A kriminológia fejlődése mutatja, hogy mi módon alakultak a tételes törvényekben kifejezett erkölcsi ítéletek, mondjuk csak a XIX. századon keresztül. Az most már a kérdés, hogy a morálban a változékonyság mellett meg lehet-e állapítanunk valami állandó karaktert és hogy az a jelenség, amit köznapi értelemben erkölcsnek nevezünk, nyújt-e valami tárgyszerűséget? Mégis mi benne az állandó, mi az, ami szüntelen alakul, honnan ered, mi a célja, stb.? Ezekhez a kérdésekhez jóval közelebb visznek bennünket Emilé Durkheim fejtegetései, mint akár az individuális etika, akár pedig az erkölcstörténet, amely egyoldalúan az erkölcsi ítéleteknek csak szubjektivitását és változékonyságát igyekezett bizonyítani.

Durkheim Emil szociológiai rendszerét *szociológiai objektivizmusnak* lehetne nevezni. Módszerében abból az alapvető tételből indul ki, hogy a társadalmi jelenségeket csak úgy érthetjük meg, ha úgy fogjuk fel őket, mint dolgokat. Dolgok alatt Durkheim nem a jelenségeknek valamely metafizikai elgondolását és nem is materializált fogalmakat ért, mint egyes kritikusai ráfogták, hanem a jelenségeknek azt a formáját, amint a kutató előtt megnyilvánulnak. Érdeme, hogy a szociológiába bevitte a természettudományi kuta-

1) *Emile Durkheim, Spciologie et Philosophie, Paris, 1924.*

2) *L. E. Westermarck, Origin and Development of the moral Ideas* bevezetés.

tások empirikus módszerét, kiküszöbölt minden ideológiát, és az eddigi iskolák általánosításai helyett, minden előítélet nélkül közvetlenül próbálta megközeleíteni a tényeket. Az öngyilkosságról és a vallási élet kezdetleges formáiról szóló műveiben ő maga bebizonyította, hogy ez az eljárás mennyire célravezetőbb.

A kutatóra nézve tisztán csak tények léteznek, s mielőtt valamely jelenség tanulmányozásához fogunk, arra kell törekednünk, hogy azt minden más jelenségtől elkülönítsük. A szabatos definíció nélkül, amely a tény első pillanatra szembeötlő tulajdonságait tartalmazza, elképzelhetetlen a helyes és célravezető kutatás. Egy katolikus teológus bíráló azt vetette Durkheim szemére, hogy a társadalomból valóságos Istent, valóságos bálványt csinált, és túl nagy jelentőséget tulajdonít magának a társadalomnak. A szemrehányás nem alaptalan; Durkheim a kollektivitás szerepét valóban túlzásba vitte, s épen az erkölcsstan szociológiai megalapozásánál lehet kimutatni, hogy mennyire nem tudta az individuális és a kollektív jelenségeket kellőképpen elhatárolni.

Durkheim a szubjektívizmussal szemben, amelynek végső konzekvenciája nem lehet más, minthogy morális valóság nem létezik, tapasztalati alapon kimutatja, hogy vannak erkölcsi adottságok, hogy van egy bizonyos erkölcsi realitás, amelyet épúgy tanulmányozhatunk, az empirizmus módszereivel, mint a természet jelenségeit. Kutatnunk lehet, módunkban áll megismerni és megérteni, végül ítéletet mondhatunk róla.

Mi tehát a morál és mi módon lehet megállapítani az erkölcs tényét? *Minden erkölcs* — mondja Durkheim — *a magunkviseletére vonatkozó szabályoknak bizonyos rendszere*. Ki lehet mutatni, hogy az úgynevezett erkölcsi szabályok fel vannak ruházva bizonyos speciális tekintéllyel és ennek a tekintélynek erejével ránk kényszerítenek bizonyos cselekvési módokat és mi engedelmeskedünk nekik. Az objektív vizsgálódás alapján tisztán empirikus módszerrel meg lehet állapítani a kötelességnek olyanszerű fogalmát, mint azt Kant meghatározta. Kant meghatározásának az a hiánya, hogy nem meríti ki tökéletesen az erkölcs fogalmát. A kötelesség mellett, más szóval a kényszerítő karakter mellett van az erkölcsnek még másik velleitása is, az t. i., hogy *kíváncsnak* tartunk bizonyos dolgokat.

Minden erkölcs akkor kezdődik, amikor az egyén csatlakozik valamely csoporthoz. Egyedülálló, izolált egyénre nézve nem léteznek erkölcsi törvények. Az erkölcsi realitás két különböző formában nyilvánul meg előttünk s ezeket jól el kell különítenünk egymástól; *az egyik az objektív, a másik « szubjektív forma*. Ez utóbbi az erkölcsnek az a formája, amelyet a társadalomban élő egyén maga alkot önmagának, olyan házi használatra készült erkölcsféle ez, amelynek tudományos szempontból csak másodsorban van jelentősége. Ebbe a kategóriába tartoznak a morálfilozófusok etikai elgondolásai is, amelyek lehetnek nagyon szép és mélyenjáró alkotások, de a kutatóra nézve legfeljebb csak lélektani, történelmi és egyéb szempontból lehet értékük.

Amikor az erkölcsi valóságokkal szembehelyezkedünk, két különböző szempontból tehetjük őket vizsgálat tárgyává. Először igyekezünk őket megismerni és ugyanakkor megérteni; másodsor próbálunk róluk ítéletet mondani és meghatározni egy adott pillanatban a megállapított erkölcs értékét. Legelső feladatunk pedig szorosan minden kétséget kizáró módon meghatározni,

mi az erkölcs, mit értsünk erkölcsi valóság alatt. Ez a kezdetleges definíció megmondja pontosan miről van szó, megtudjuk, társadalmi tény-e az, melyről szó van és érdemes-e vele közelebbről foglalkozni. Az erkölcs legfőbb jellemvonása az, hogy bizonyos maximáknak és az ember magaviseletére vonatkozó szabályok összességét nyújtja. Magunkviseletére vonatkozólag vannak egyéb szabályok is. Ezeket is meg kell tartanunk az életben, mert különben ki vagyunk téve bántalmaknak, kellemetlenségeknek, esetleg súlyos betegségnek is. Ilyenek például az elővigyázatosságra, az óvatosságra és az ember egészségére vonatkozó szabályok. De ezeknek semmi közük sincs az erkölcshez. Ha megsértjük őket, megbűnhődünk, de nem vétünk az erkölcs törvényei ellen. Az erkölcsi tény legfőbb jellemvonása, hogy *bizonyos szankcióval jár együtt*. Szankciónak nevezzük a tettnek azokat a következményeit, amelyek — mint Durkheim mondja — bizonyos szintetikus kötelékkel vannak (hozzákapcsolva. Azt mondja, hogy ő maga sem tudná megmondani pontosan, honnan ered a szankció, mi a végoka és honnét van létjogosultsága. Csak konstatálja, hogy ilyen létezik. Vannak tettek, pl. az emberölés, amelyeknek elkövetője fellázad bizonyos szabály ellen és ez maga után von egy szankciót. Ez a szankció nyújtja az erkölcsi szabálynak *kötelező* jellegét. Durkheim tehát empirikus úton elemelve az erkölcsi tény jellemvonásait, a kötelesség fogalmához jut el, ahhoz a fogalomhoz, amelynek meghatározása közel jár Kantéhoz.

Az olyan egyén, aki megsérti az erkölcs törvényeit, a kollektív érzelmeket sértette meg, amiért is a szankció nem más, mint a kollektív tudat reakciója. De a tett egyéb következményekkel is jár, nemcsak büntetéssel. Amikor a tettek összhangban állanak az erkölcsi szabállyal, dicséretben, jutalomban részesülnek. A köztudat reakciója tehát nem mindig negatív.

A morális szabályok kétfélék: részint tiltok, részint pedig parancsolok. Aki a tiltókat megszegi, az büntetésben részesül, aki a parancsolókat követi, elismerést, jutalmat kap a kollektivitás részéről. Herbert Spencer, — Durkheim szerint — felületesen és hibásan magyarázza a morális jelenségek lényegét. Mint az utilitárius iskola többi gondolkodói, ő is teljes tudatlanságban van afelől, hogy mi az a bizonyos kötelezettség, amit a moralitás legfőbb lényegének ismerünk. Szerinte a büntetés nem más, mint a tett mechanikai következménye. Ez a felfogás nagyon el van terjedve, de teljesen hibás, és nem teljesen korrekt Kant meghatározása sem. A Kant-féle imperativus ugyanis nem más, mint az erkölcsi adottságnak elvont szemlélete. Vannak ugyanis morális tettek, amelyeket lelkesedésből, hősiesség elhatározásból követünk el, az ilyen tettekben tehát nem nyilvánul meg a Kant által egyedül fontosnak tartott kötelesség fogalma.

A morális tények tehát az emberi cselekvéseknek bizonyos jól elkülöníthető és szabályokkal irányított csoportját alkotják s ezeknek a szabályoknak közös jellemvonásuk, hogy vagy parancsolok, vagy tiltok.

Nagy szerepe van még a morális valóságban egy másik fogalomnak, amelyet megtalálunk szintén abban a pillanatban, amikor az emberek társadalmat alkotnak; ez pedig a *szentség* fogalma. A szentség lényegéi Durkheim szintén empirikus alapon számos tapasztalati tényre támaszkodva határozza meg a vallási élet kezdetleges formáiról szóló művében. A vallás különítette el a legrégebbi őskorban szent és profán dolgokra az egyént körülvevő világot.

De ilyen szent dolgokat, nemcsak a vallásban különböztethetünk meg; nyújt rá számos példát a közönséges prózai élet is. Szent az ember élete, még mindig szent dolog az egyéni tulajdon. Régen a primitív társadalomban a vallás és a morál teljesen egyégyé olvadtak, de még ma sem különültek el teljesen. És ez fontos momentum, amit nem szabad figyelmen kívül hagynunk, amikor az erkölcsi realitást tanulmányozzuk.

Az most már a kérdés, hogyan érvényesülnek az erkölcsi szabályok, mondjuk, mi az erkölcsi szabályok mechanizmusa. Abból a tételből indulhatunk ki, hogy a cselekvő és gondolkozó alany szempontjából két részből áll a mindenség. Az egyik magam vagyok: az Én; a másik a rajtam kívül eső világ, a nem-Én. Azoknak az emberi cselekvéseknek, amelyek csak magára az Énre vonatkoznak, és semminemű viszonylatban nem állanak a nem-Énnel, nincsen morális jellegük. Amit az egyén önmagáért, a maga érdekében, a saját javára visz véghez, nem lehet erkölcsös, vagy mondjuk, semmi köze nincs az erkölcs-höz. Ennek az állításnak igazságát az bizonyítja, hogy a közösség részéről nem részesül sem elismerésben, sem méltánylásban az olyan egyén, akit tetteinek véghezvitelében saját önző érdekei mozgatnak. Durkheim ezt a tételt mélyebben nem okadatolja, de az egoizmus amoralitása az erkölcs lényegéből logikusan következik. Minthogy az erkölcsi szabályok a társadalmi közösség szüleményei és az Én-nek, valamint a nem-Én-nek egymáshoz való viszonyát tüntetik fel, akkor világos, hogy tetteim csak akkor erkölcsösek vagy erkölcs-telenek, ha a rajtam kívül eső világra irányulnak. Erkölcsös tett ennél fogva csak az lehet, ami altruisztikus, s ami önző, az amoralis, másszóval közömbös íz erkölccsel szemben. A moralitásnak jóval többnek kell lenni, mint az egyén személyes javára irányuló cselekvésnek, már abból az egyszerű okból is, hogy a társadalom jóval felette áll az egyénnek. Amit mások javára végzünk, mérhetetlenül több a magunk javánál.

Kant annak igazolására, hogy az embernek kötelességei vannak ember-társai irányában, az Isten létének hipotézisét követeli, mert e nélkül az erkölcsi szabályok értelmetlenné válnak. Durkheim ezzel szemben azt állítja, hogy az a roppant hatalom, amit a rajtunk kívül eső társadalom alkot, egymagában is elegendő arra, hogy igazoltnak tekintsük az erkölcsöt, Az istenségben különben is csak egy átvitített, szimbolikusan gondolt társadalmat láthatunk.³⁾

A rajtunk kívül állók iránti szeretet tehát messze fölötte áll minden önszeretetnek. Hozzá kell még vennünk, hogy a társadalom, melynek tagjai vagyunk, nemcsak materialis erejénél fogva több mint mi magunk, hanem morális erejénél fogva is. Meg kell gondolnunk, hogy az egész civilizáció a társult emberek és az egymásután következő nemzedékek együttműködésének köszönhető, tehát szociális munka eredménye. Amikor akarunk a társadalomra irányulni, olyan dolgot akarunk, amely uralkodik ugyan felettünk, de ugyanakkor akarjuk önmagunkat is, minthogy atomjai vagyunk egy hatalmas organikus egységnek. Még az individualizmus is, amely a reformáció korával kezdődik, tisztán társadalmi produktum.

Durkheimnak az ellen a tétele ellen, hogy a morál társadalmi eredetű, másszóval rajtunk gyakorolt kényszer, azt lehetne felhozni, hogyha ez így van, lehetetlenség ítéletet mondanunk fölötte, mert a morálnak ez a kényszer jel-

³⁾ *Sociologie et Philosophie* 75 l.

lege kizár minden kritikái: Durkheim erre az ellenvetésre azt hozza fel, hogy elismeri ő maga is a morál módosításának szükségességét. Az életviszonyok változnak, s mint a történetem mutatja, az erkölcsi maxiinak az életviszonyokkal nem maradnak mindig harmóniában. Szükség van tehát arra, hogy többé ne engedelmesskedjünk nekik, hanem lázadjunk fel ellenük. Amikor a tapasztalat arról győzött meg bennünket, hogy bizonyos erkölcsi szabályok elavultak, próbáljuk őket megjavítani oly módon, hogy vegyük fontolóra, meddig terjedhet a módosítás, s mi felel meg a társadalom momentán szükségleteinek. Kitűnő példa erre Sokrates esete. Sokrates fejlettebb morált képviselt, s ugyanakkor bírál egy elavult, idejét múlt erkölcsiség szószólói voltak. Mikor a régi istenekben való hit megrendült, az athéni népnek új erkölcsi szabályokra volt szüksége. Ezt akarta Sokrates, s az ő tragédiája a konzervatívokkal való összeütközésből származik. Az újítók különben mindig megszenvednek bátorságukért, de vértanúságuk szükségképeni, mert e nélkül nem lenne haladás.

A tudományra Durkheim szerint az erkölcsi törvények reformálásában igen nagy és dicső feladat hárulna. Sajnos, ez a tudomány még nem haladt *elég* előre, addig pedig, amíg az etika ugyanolyan exakt tapasztalati tudománnyá nem válik, mint a kémia vagy a fizika, szó sem lehet arról, hogy a morált tudatosan megreformálják. Ez a tudomány csak most született meg. Fontos szabály minden esetleges reformnál, hogy a társadalom tekintélyét elismerjük; ne lássuk benne tisztán csak az elnyomót, az államot, amely rendőreivel és csendőreivel sokszor brutálisan tart rendet, hanem gondoljuk meg, hogy egész civilizációnk a művészet, sőt még a tudomány is, a társasélet termékei és az egyén a társadalom nélkül nem érvényesülhet.

Durkheim szociológiai erkölcsstanára még alkalomadtán visszatérünk. Most csak annak megjegyzésére szorítkozunk, hogy elmélete az alapvető felfogás helyessége mellett számos hiányt és fogyatkozást tüntet fel. Ő maga csak keveset és egyéb tanulmányaival kapcsolatban foglalkozott a morál problémájával, ezért nem gondolhatta át az egészet és nem volt ideje arra, hogy behatoljon az erkölcsi valóság részleteibe. Durkheim igen szépen és tapasztalati alapon mutatja ki az erkölcsi törvények kötelező voltát. A kötelezettség fő jellemvonása minden morálnak, s ez hozza őt közel Kanthoz, akinél az egész erkölcsi világregndnek a kötelesség az alapja. Kantot természetesen Durkheimtől majdnem egy egész világ választja el. A königsbergi bölcs erkölcsstana individuális erkölcsstan, melynek alapvető gondolata, hogy az ember lelkében élő erkölcsi törvény az, amit tetteinkben követünk. A kategoricus imperativus a legszebb erkölcsi koncepció, de semmi köze sincs a szociológiai értelemben vett morálhoz. Szociológiai értelemben erkölcs az, amit kényszer formájában tapasztaltunk, amely kívülről irányít bennünket, és engedelmesskedni tartozunk neki, akár tetszik, akár nem. Ezért ellenmondás, amikor Durkheim azt állítja, hogy az erkölcsi valóságnak a kötelezettség mellett van egy másik (fontos tulajdonsága, a kívánatosság. A kívánatosság szubjektív elem. Az objektív morál az, amelynek tartozom engedelmesskedni, amely kívüli áll rajtam és megvan a maga szankciója. Durkheim tehát nem különíti el egymástól a morál objektív és szubjektív elemeit. Ezt csak példának hozzuk fel

fejtegetéseinek hézagaira. Igen fontos lett volna szabatosan kimutatni, mi az erkölcsi ítéletekben a kollektív és mi az egyéni elem.

Annak megállapítása azonban, hogy van egy egyéni akaratunktól független, mondjuk objektív morál, amely a társadalmat összetartja és az egyén magatartását a külvilággal szemben szigorúan megszabja, felfogásunk szerint igen fontos, sőt korszakalkotó jelentőségű. Az erkölcsi szubjektivizmussal és relativizmussal szemben exakt módszerek szerint ki lehet mutatni, hogy a morális tényekben a folytonos alakulás és változás mellett is van valami állandó. Ez az állandó pedig, az a bizonyos kötelezettség, amit a kollektivitás reánk gyakorol. A tételtől az is következik, hogy kell lenni minden időben bizonyos szigorú, a társadalom minden tagjára kötelező erkölcsi szabálynak, és hogy az emberi közösség fenmaradását csak az biztosíthatja, ha az egyes aláveti magát a többségnek. Ma az erkölcsi bizonytalanság, mondhatnánk anarchia korszakát éljük. A keresztény civilizáció, közel kétezer esztendő alatt annak a szigorú fegyelemnek révén, melyet hívedre gyakorolt, megteremtett bizonyos erkölcsi értékfogalmakat. Még mindig tudjuk, mit tartunk jónak vagy rossznak, bizonyos jelenségeket még mindig bűnnek bélyegzünk. De az erkölcsi relativizmus, amelyet főleg az orosz irodalom (Dosztojevszkij) képvisel, az európai népek szilárd moralitását alaposan kikezdte. Ha nincsen bűn és erény, vagy nem tudjuk határozottan mit nevezünk bűnnek vagy erénynek, kezdetét veszi az anarchia. Az évezredek tapasztalatok azt igazolják, a társadalmat mindig bizonyos szilárd erkölcsi szabályok tartották össze, és ha ezek az erkölcsi szabályok elvesztik biztosságukat, be kell következnie a bomlásnak.

Balla Antal.